

GESCHIEDFILOSOFIE EN GESCHIEDTHEORIE

In het laatste Groniek-nummer van 1984, getiteld 'Taal en Geschiedenis', houdt Van der Dussen een scherp requisitoir tegen Romeins conceptie van theoretische geschiedenis. (1) De voornaamste bijdragen aan deze bundel overziend, ontkom ik echter niet aan de conclusie dat het tijd wordt Romeins plan weer nieuw leven in te blazen.

De bundel begint met een debat tussen Ankersmit en Van den Braembussche over de taak van de geschiedfilosofie. (2) Centraal staat daarbij de vraag of de geschiedfilosofie een, wat ik zou willen noemen, brede of smalle taak op de schouders gelegd moet krijgen.

Ankersmit houdt een pleidooi voor de smalle taak: de geschiedfilosofie moet zich overwegend bezighouden met de geschiedschrijving en niet met de methodologie. Ten aanzien van de geschiedschrijving gaat het daarbij vooral om, wat hij aanduidt als, de constructivistische aspecten van de historiografie. Hierbij is niet zozeer de vraag van belang hoe de historicus via zijn onderzoek aan historische feiten en standen van zaken komt, maar meer de vraag hoe hij er samenhang in aanbrengt. (3)

In Ankersmits visie moet bovendien de geschiedschrijving voornamelijk bekeken worden vanuit de *context of justification*. De vraag naar de geloofsbrieven van de historicus is daarbij belangrijker dan onderzoek van de historiografie op haar oorsprong en werking. Vanuit een dergelijke taakopvatting is distantie ten opzichte van de geschiedwetenschap noodzakelijk. Ankersmit: '*De geschiedfilosoof zal zelfstandig en vanuit zijn eigen geschiedfilosofische verantwoordelijkheid moeten opereren - en dat gebeurt in het vlak van de "context of justification".*' (4)

Van den Braembussche verdedigt een brede taak voor de geschiedfilosofie; niet alleen de supra-structuur van de historiografie dient onderzocht, maar ook de infrastructuur. Met andere woorden alle operaties van de historicus moeten geanalyseerd, zowel '*de heuristiek, de bronnenkritiek, de beschrijving als de verklaring, de globale theorie of de synthese.*' Voor Van den Braembussche is de methodologie een integrerend onderdeel van de geschiedfilosofie. (5) Hij verzet zich tevens tegen de inperking van de taak van de geschiedfilosofie tot de legitimatievraag. De geschiedfilosofie moet zich niet beperken tot één operatie, maar de historische praktijk in zijn totaliteit bekijken. Dit betekent dat niet alleen *justification*, maar ook *discovery* een uitermate belangrijk onderdeel van de geschiedfilosofische opdracht uitmaakt. Met *discovery* wordt in dit verband bedoeld het onderzoek van de historiografie op nieuwe ontwikkelingen of zelfs - in het voetspoor van de bekende Kuhn - op paradigmatische omslagen. Ook onderzoek naar de maatschappelijke context van dergelijke historiografische ontwikkelingen wil Van den Braembussche niet uit de weg gaan. Deze *toegepaste* wijsgerige taak wordt door hem zelf omschreven als het plaatsen van '*de logische analyse binnen de historische ontwikkeling van de geschiedwetenschap zelf.*' Hierom betitelt hij zijn eigen geschiedfilosofie als *pragmatisch* en de analytische

geschiedfilosofie van Ankersmit en anderen als a-pragmatisch.

(6)

In de rest van het boek lijkt het standpunt van Van den Braembussche niet veel steun te krijgen. Van der Dussen vindt dat de geschiedfilosofie zich moet occuperen met vraagstukken '...die verband houden met de (mogelijke) legitimaties van de geschiedwetenschap als vorm van kennis van het verleden.' Een Ankersmittiaans standpunt dus, al dient erbij vermeldt, dat hij de methodologie tot het terrein van de geschiedfilosofie rekent. (7)

Ook in Offringa vindt Van den Braembussche geen supporter. Offringa stelt dat er sprake moet zijn van een duidelijke taakverdeling tussen geschiedfilosofie en geschiedwetenschap. 'Derhalve moet de geschiedfilosofie uitsluitend haar uitgangspunt nemen in de wijsgerige (abstracte) problematiek, niet in concrete empirische vraagstukken, waarvoor de historicus zich gesteld ziet. Haar legitimatie ligt niet in haar nut voor de historicus, maar in haar waarde als vorm van filosoferen.' Offringa durft zelfs de bewering aan dat de geschiedfilosoof het zonder veel kennis van de geschiedschrijving kan stellen. (8) Zo'n rigoreus standpunt neemt zelfs Ankersmit niet in. Eén ding is wel duidelijk: de geschiedfilosofen hebben niet veel puf in de pragmatische benadering van Van den Braembussche.

Toch zijn zaken als een epistemologische analyse van de historiografie (9), meer aandacht voor de methodologie (10) en voor de samenhang in de verschillende operaties die de historicus uitvoert (11), als ook de vraag naar de groei van historische kennis van zo'n eminent belang dat het zonde zou zijn als deze taken bleven liggen.

Deze onderzoeksterreinen kunnen niet volledig ondergebracht worden in de historiografie 'nieuwe stijl' van Offringa. (12) De onderwerpen die hij noemt - groei van de historie tot moderne wetenschap, groei van het historische besef, ontmythologisering van historiografische beelden van het verleden (13) - zijn wel verwant aan de zaken die Van den Braembussche noemt, maar vallen er niet volledig mee samen. Zo rekent Offringa de methodologie tot de geschiedfilosofie en niet tot de historiografie, terwijl de methodologie voor Van den Braembussche een essentieel onderdeel van zijn pragmatische geschiedfilosofie is. (14)

Offringa wil dat de historicus en niet de geschiedfilosoof zich met de door hem omschreven historiografie bezighoudt. De vraag rijst hierbij echter of een stevig portie op zijn minst 'passieve' geschiedfilosofische kennis hiervoor niet noodzakelijk is. Bezit de doorsnee-historicus die en beheerst hij deze zodanig dat hij voldoende op zijn eigen werk kan reflecteren?

Ik ben geneigd, althans voor een groot deel van de beoefenaars van de geschiedwetenschap, Van der Dussens uitspraak over te nemen dat er een hardnekkige kloof bestaat tussen filosofie en geschiedenis. Kentheoretische en wetenschapstheoretische reflectie vindt inderdaad onder historici nauwelijks plaats. Wie of wat daarvan de schuld is, is nog een heel andere kwestie. In ieder geval zou ik niet zonder meer - zoals Van der Dussen doet - die schuld in de schoenen van de historici willen schuiven. (16)

Overzien we de standpunten dan is de conclusie onontkoombaar: Van den Braembussche wil de analytische geschiedfilosofie een aantal taken opdragen die ze niet wenst en Offringa wil de historici een aantal opdrachten geven, die ze in de praktijk nauwelijks of niet zullen uitvoeren. Wordt het daarom geen tijd Romeins uit 1946 stammende concept van theoretische geschiedenis uit de kast te halen? (17) Die theoretische geschiedenis was im-

mers bedoeld als intermediair tussen geschiedfilosofie en geschiedwetenschap. (18) De taken en opdrachten van respectievelijk Van den Braembussche's pragmatische geschiedfilosofie en Offringa's historiografie 'nieuwe stijl' zouden daarin ondergebracht kunnen worden.

Van der Dussen verklaart zich echter vierkant tegen Romeins concept. Hij vindt dat de zaken die Romein tot het grondgebied van de theoretische geschiedenis rekende - te weten 1. de zuiver theoretische en methodologische vraagstukken 2. de vraagstukken van historische structuur en ritmiek 3. de problemen van periodisering en historische agentia 4. een aantal onderwerpen die niet tot de gewone geschiedschrijving gerekend kunnen worden en 5. de studie der historiografie - grotendeels tot de competentie van de geschiedfilosofie behoren. (19) Alleen de historiografie vormt daarop een uitzondering.

Nu is Van der Dussens argumentatie in deze wat vreemd. Hij verklaart dat de terreinen, die Romein noemt '*bij uitstek filosofische implicaties hebben.*' (20) Wat betekent dit? Offringa wijst er terecht op, dat alle problemen wijsgerige implicaties hebben zonder dat ze daardoor specifiek wijsgerig worden. (21) Bovendien - die mogelijkheid laat Van der Dussen in zijn formulering open - kunnen ze ook andere implicaties hebben. Zouden dat geen historiografische of empirische wetenschappelijke kunnen zijn? Een bevestigend antwoord lijkt voor de hand te liggen.

Ook kan men de vraag stellen of Van der Dussen het zich in de bestrijding van het geschiedtheoretisch concept van Romein niet wat al te gemakkelijk maakt. Romeins voorstel is veertig jaar oud. Er is inmiddels zowel op het terrein van de geschiedfilosofie, als op het terrein van de geschiedwetenschap wel het een en ander gebeurd. In veel opzichten doet Romeins theoretische geschiedenis daarom gedateerd aan. Gedateerd bijvoorbeeld is zijn notie van de geschiedfilosofie. Romein opponeert - zoals Van der Dussen terecht opmerkt - tegen de speculatieve en niet tegen de huidige analytische geschiedfilosofie. (22)

Gedateerd is ook zijn visie op bepaalde vormen van historisch onderzoek. Ik doel hier met name op het onderzoek dat zich baseert op, wat Romein noemt 'de eenheid van onderwerpeeljk begrip en proces'. Als voorbeeld hiervan geeft hij de studie van het verschijnsel dictatuur. Zo'n studie zal niet de dictatuur van Lenin tot onderwerp hebben, maar een vergelijking van bijvoorbeeld de dictaturen van Lenin, Sulla, Cromwell en Napoleon. Zo wordt het individualiserende beginsel van de eenheid van tijd en plaats in het historisch onderzoek doorbroken. Een dergelijke generaliserende vorm van geschiedschrijving rekent Romein tot de theoretische geschiedenis. (23) Anno 1986 zijn we al zozeer gewend aan dit soort comparatiek, dat we haar niet meer zouden weghalen uit het rijk van het empirisch onderzoek. Met het wegwerpen van het badwater - een aantal van Romeins verouderde opvattingen - behoeft echter de geschiedtheoretische baby zelf toch niet overboord?

Juist Van der Dussens eigen constatering betreffende de geringe interesse onder historici voor reflectie op hun vak, betekent in feite een pleidooi voor het creëren van een bemiddelaar tussen (geschied)filosofie en geschiedwetenschap. Het creëren van zo'n intermediair - we zagen het reeds - was juist het hoofddoel van Romeins geschiedtheorie. Het scheppen van zo'n reflectief tussengebied is nu meer geboden dan ooit omdat in de tussentijdse veertig jaar de geschiedfilosofie er niet in is geslaagd de interesse onder historici voor een groot aantal van

Romeins problemen te vergroten.

De vraag rijst natuurlijk wel: hoe ziet het nieuwe geschiedtheoretische rijk eruit? Hoe moet het afgegrensd? Welke provincies omvat het?

In tegenstelling tot Romein zie ik geen vier maar twee belangrijke grensgebieden. (24) De nieuwe geschiedtheorie ligt ingeklemd tussen enerzijds de 'gewone' of liever empirische geschiedwetenschap en anderzijds de (analytische) geschiedfilosofie. De grenzen tussen deze drie territoria zijn weliswaar niet scherp te trekken - wat dat betreft wijkt mijn voorstel niet af van dat van Romein (25) - maar in het algemeen kan gesteld worden dat de geschiedtheorie zich kenmerkt door het systematisch onderzoek van de *historiografie vanuit de 'context of discovery'*. Zij onderscheidt zich zo van het empirisch onderzoek, omdat de historiografie daar in dienst staat van de verheldering der probleemstelling en de nadere bepaling van het onderzoeksobject. De historiografie zelf is daar geen continu en systematisch voorwerp van studie maar fungeert meestentijds als introductie in de *point of view* waarmee de onderzoeker zijn ruwe materiaal ordent en synthetiseert. De omschrijving 'onderzoek van de historiografie vanuit de *context of discovery*' geeft ook duidelijk het verschil weer tussen de geschiedtheorie en de (analytische) geschiedfilosofie. In de laatste staat - ik volg hierin Ankersmit en Van der Dussen - de legitimatievraag en niet de *discovery*-vraag centraal. (26) Het onderscheid tussen geschiedtheorie en geschiedfilosofie is in dat geval niet zozeer het verschil in onderzoeksobject als wel het verschil in optiek en distantie waarmee men naar het onderzoeksobject kijkt. (27)

De geschiedfilosoof kan het zich permitteren bij zijn denken over de vraag wat geschiedenis en geschiedwetenschap is, studie van de concrete producten van geschiedschrijving ononderzocht te laten. Ankersmit heeft zijn a-pragmatische en formeel-logische bedoelingen uitstekend weergegeven toen hij stelde dat zijn proefschrift ook op Andromeda geschreven had kunnen worden (zie ook noot 26). Een dergelijke afstand tot de historiografie kan een geschiedtheoreticus zich natuurlijk niet veroorloven.

De namen van de provincies van het geschiedfilosofisch territorium dat mij voor ogen staat, luiden in het licht van bovenstaande anders dan die van Romein. Achtereenvolgens zou ik willen noemen: 1. de provincie van de 'empirische' historiografie; 2. de provincie van de epistemologisch-historiografische typologieën; 3. de provincie van de 'accumulatieve' historiografie; 4. de provincie van de methodologie en theorie in engere zin; 5. de provincie van de communicatieve aspecten.

Ad 1. de 'empirische' historiografie. Deze provincie omvat alles wat we totnogtoe aangeduid hebben met de geschiedenis van de geschiedschrijving. Een aantal districten zijn hierin weer te onderscheiden: -het district van de historiografische stand van zaken. In deze contrerien wordt gepoogd door middel van momentopnamen te achterhalen welke problemen in een bepaalde tak van de geschiedwetenschap de boventoon voeren. Het zijn de problemen die aan de dag treden in historiografische overzichten en boekrecensies. Men kan twisten over de vraag of deze vormen van historiografie niet tot de empirische geschiedwetenschap zelf behoren en daarom geen onderdeel dienen te vormen van de geschiedtheorie. Ik ben me bewust hier met een grensgeval te maken te hebben. Misschien is het een aardige taakverdeling als de geschiedschrijver producent en de geschiedtheoreticus verplicht consument is van dit historiografische materiaal. De laatste vindt in overzichtsartikelen en recensies immers de problemen waar de historicus mee worstelt en waar hij als geschiedtheoreticus misschien oplossingen voor

kan bieden; -tot de empirisch-historiografische problemen reken ik ook de geschiedenis van de geschiedschrijving. Dit district zou ik wel zonder meer tot de geschiedtheorie willen rekenen, omdat ze zich toelegt op een taak, die een zekere distantie tot het historisch empirisch onderzoek vergt; -Offringa's historiografie 'nieuwe stijl' zou ik het derde district van de empirische historiografie willen noemen. De door hem genoemde zaken, als ontmythologisering van de geschiedschrijving en contextueel historisch-sociologisch onderzoek van de historiografie, horen ertoe. (28)

Ad 2. *De epistemologisch-historiografische typologieën.* Deze provincie behoeft nadere introductie. In veel vormen van geschiedschrijving klaagt men over de chaos in het onderzoek. Er is weinig relatie tussen de verschillende deelterreinen, men heeft het gevoel langs elkaar heen te werken. In de stadshistoriografie bijvoorbeeld is het gevoel van desoriëntatie sterk en de behoefte aan ordening groot. (29) Ook in het kader van het voorwaardelijk gefinancierd onderzoek, waarbij paraplu-omschrijvingen van het gehele onderzoeksterrein en afstemming van deelonderzoeken op elkaar geboden is, is er een snel groeiende behoefte aan ordening. De ordenende taak van de geschiedtheorie kan niet zonder het opsporen van de wetenschapstheoretische uitgangspunten die een geschiedschrijver hanteert. Deze zijn soms zeer impliciet, vaak ingebakken in de keuze van het onderwerp, de vraagstelling of het historiografische debat dat men als uitgangspunt voor zijn onderzoek heeft gekozen. Ordening houdt daarom in het opstellen van historiografische typologieën. Zo geeft Van den Braembussche een typologie van de comparatieve geschiedschrijving (30) Een aardig voorbeeld uit de sociale wetenschappen is het boek van de Engelse sociologen Burrell en Morgan *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*. (31) Zij hebben de chaos in organisatietheorieën op orde gebracht door een groot aantal van dergelijke theorieën te onderzoeken op de erin vervatte wetenschapstheoretische uitgangspunten. Op basis hiervan komen ze tot een epistemologische vierdeling. Ze onderscheiden namelijk: 1. een interpretatieve of hermeneutische groep 2. een nomologische of functionalistische groep 3. een radicaal humanistische groep en 4. een radicaal structuralistische groep organisatietheorieën. Hun onderzoek doet denken aan dat van Iggers, *New Directions in European Historiography*. (32) Hij verdeelt de na-oorlogse Europese historiografie in drie paradigma's: het hermeneutische, het nomologische en het marxistische paradigma. Afgezien van het werk van Iggers ontbreekt eigenlijk dit soort historiografisch onderzoek volledig. De opmerking van Van den Braembussche dat een groot deel van de bestaande geschiedbeoefening nog steeds op een wijsgerig en epistemologische analyse wacht, is mijns inziens dan ook zeer terecht. (33)

Ad 3. *De 'accumulatieve' historiografie.* Hoewel bij de ordeningsfunctie de epistemologie al een duidelijke rol speelt, wordt haar binnen de geschiedtheorie nog een specifieke functie toegedacht. Dat is het probleem van de mogelijkheid tot kennisaccumulatie en de analyse van de historiografie vanuit de vooruitgangsoptiek. (34) Dit is de hoofdmoot van wat Van den Braembussche omschrijft als pragmatische geschiedfilosofie. In mijn optiek hoort dit terrein tot de geschiedtheorie, al vormt zij er het uiterste territorium van. Hier zullen de grenzen met de geschiedfilosofie dikwijls een uitgestrekt niemandsland kennen. Dit vloeit voort uit het feit dat *discovery* en *legitimatie* elkaar overlappen zodra er van vooruitgang in historische kennis sprake is.

Het argument om Van den Braembussche's pragmatische geschiedfilosofie tot de geschiedtheorie te rekenen, is tweeledig: 1. in zijn geschiedconcept staat de historiografie veel centraler en dient ze voornamelijk vanuit de *context of discovery* bestudeerd te worden. In het voetspoor van D.H. Fischer en H. Adelman verwijt Van den Braembussche de geschiedfilosofen dat ze slechts weinig daadwerkelijke gevallen van historische verklaring in detail onderzocht hebben. (35) 2. Hoewel hij de *context of justification* niet helemaal wil uitbannen, geeft Van den Braembussche blijk van wat ik zou willen noemen een open onderzoeksmentaliteit. Dit leid ik af uit zijn erkenning dat in de sociale wetenschappen reeds lang typisch hermeneutische benaderingswijzen gehanteerd worden, terwijl veel historici hun *métier* voornamelijk nomothetisch en hodiecentrisch beoefenen. (36) Daarmee maakt hij duidelijk, dat hij de historiografie niet steeds wil lastig vallen met de identiteitsvraag, hetzij in hermeneutische, hetzij in narratieve vorm. Van den Braembussche geeft zo blijk over een open onderzoeksgesest te beschikken, die voor de beoefening van de geschiedtheorie noodzakelijk is.

Tenslotte lijkt Van den Braembussche al op voorhand weinig bezwaar te hebben tegen een geschiedtheoretische inlijving. In zijn artikel over de comparatieve methode in hetzelfde Groniek-nummer spreekt hij zelf niet meer van pragmatische geschiedfilosofie, maar van een *theorie van de maatschappij-geschiedenis*. Wel kan men in dit verband twisten over de kwestie of Van den Braembussche *justification* en *discovery* toch niet dooreen haspelt. (38) Hij wil immers de historiografie toch ook onderzoeken om een bepaalde - moderne - benadering daarin te legitimeren. Is het eigenlijk niet zo, dat alvorens de vraag naar de vooruitgang van de geschiedwetenschap gesteld kan worden, eerst de vraag moet zijn beantwoord of die vooruitgang inderdaad mogelijk is. (Het is merkwaardig dat Ankersmit dit argument tegen Van den Braembussche niet in de strijd werpt.) Is het probleem van de mogelijkheid van kennisaccumulatie in de geschiedwetenschap in bevestigende zin opgelost, dan is een feitelijk historiografisch onderzoek naar de vraag of ze inderdaad plaatsgevonden heeft zeker terecht. Ook de vraag hoe de groei van 'de historische kennis' verder bevorderd kan worden is dan van belang. Bij deze vraagstukken dient opnieuw de sociale context van de geschiedschrijving betrokken te worden, met name als het gaat om cesuren en epistemologische *ruptures*.

De ongelukkige vermenging van *justification* en *discovery* bij Van den Braembussche is eigenlijk een reden te meer om een scheiding aan te brengen tussen geschiedfilosofie en geschiedtheorie. De toekenning van de eerste taak aan de geschiedfilosofie en de tweede aan de geschiedtheorie schept ook in dit geval duidelijkheid. (39)

Ad 4. *De methodologie en de theorie in engere zin*. Inzicht in de wetenschapstheoretische of epistemologische implicaties van een bepaalde vraagstelling kan de historicus behulpzaam zijn bij dat deel van de geschiedwetenschap dat we geschiedvorsing zijn gaan noemen. Te denken valt hierbij aan heuristische activiteiten - hij kan sneller of beter bepalen welke literatuur hem kan helpen bij het verhelderen van zijn probleemstelling of de aanpak van het onderzoek -, het omschrijven van het onderzoeksobject, de keuzes die hierbij mogelijk zijn en de consequenties, die de keuze zal hebben voor bronnenonderzoek, dataverwerking, verklaringswijzen en tijdsconceptie. Met andere woorden: de geschiedtheorie - en hier moet ik me weer scharen aan de kant van Van den Braembussche - is ook in die zin pragmatisch, dat zij de methodologie

reken tot haar werkterrein. (40) Dit terrein omvat een hele serie districten en problemen; problemen van objectiviteit en waardeordelen, problemen van causaliteit en wetmatigheid, vragen betreffende het object van de geschiedenis (de staat? ; de maatschappij? ; de beschaving?), vraagstukken aangaande structuren, processen, historische periodes en begrippen enzovoorts. Bij deze opsomming dienen een aantal kanttekeningen gemaakt te worden: -deze vierde regio van het geschiedtheoretische territorium kent binnen haar grenzen al die onderwerpen die Romein opsomde in zijn eerste drie provincies. (theoretische en methodologische vraagstukken; historische ritmen en structuren; periodisering en historische agentia) (41) -Hoewel de geschiedfilosofen zich ook met deze problemen bezighouden zullen zij het doen vanuit het legitimatiestreven, terwijl de geschiedtheoretici - ik herinner de lezer aan mijn pragmatische uitgangspunt - zich er uit *discovery*-behoefte mee zullen occuperen. -Veel van de onderwerpen uit mijn vierde provincie zullen ook een rol spelen in de boven beschreven tweede en derde provincies. Daar komen ze echter aan de orde als *analyse-instrumenten*, als werktuigen voor het opsporen van samenhangen in theorieën en typologieën. Hier worden ze beschouwd als zelfstandige problemen, die autonoom onderzocht kunnen worden.

Ad 5. *De communicatieve aspecten*. Romein kende zijn theoretische geschiedenis ook een praktische taak toe, namelijk 'het kweken van historiografen'. De aanstaande historicus moet geleerd worden hoe hij de verschillende historische genres van het voor vakbroeders bestemde artikel tot het voor leken leesbare essay dient te beoefenen. (42) Hiermee zijn we gekomen aan de communicatieve aspecten van de geschiedtheorie. Deze zeker niet minst belangrijke taak staat opnieuw in het middelpunt, nu de geschiedfilosofie in de vorm van het 'psychologistisch narrativisme' zich ook op deze communicatieve kant geworpen heeft. Namen als Gallie en Louch, die aandacht vragen voor de meeslepende en evocatieve aspecten van de historische narratio, dienen hier genoemd te worden. (43) Ook Ricoeur, die in zijn *Temps et récit* zowel de infrastructurele (mimesis 1) als supra.structurele aspecten (mimesis 2) behandelt, vergeet de communicatieve kant niet en duidt deze aan met mimesis 3. (44)

Bij zoveel aandacht voor communicatie en lezerspubliek mag de geschiedtheoreticus natuurlijk niet achter blijven. Vraag is echter of de taak van de geschiedtheorie een andere kan zijn dan die van de geschiedfilosofie. Valt de geschiedtheorie niet in doublures met de werkzaamheden die de geschiedfilosofen al op zich genomen hebben? Uitgaande van het centrale onderscheid tussen geschiedfilosofie en geschiedtheorie, namelijk het legitimatiestreven tegenover het pragmatisme, kunnen we ook in de communicatieve provincie een duidelijk taakverschil tussen beide territoria aanwijzen. We kunnen dit demonstreren aan Ankersmits veroordeling van het psychologistisch narrativisme. (45) Die veroordeling berust op het feit dat Ankersmit de narratio een autonome waarde toekent, los van de communicatieve aspecten. De logica van de narratio is een zelfstandig studieterrein afgezonderd van de psychologische werking. Deze autonomie wordt door de psychologistisch narrativisten ontkend. De waarde van de narratio wordt niet louter bepaald door de vraag wat hij is, maar ook door de vraag hoe hij werkt. Geschiedfilosofisch dient, in hun ogen, een narratio niet alleen te voldoen aan de regels van de narratieve logica, maar ook aan communicatieve normen van begrijpelijkheid en evocatie. Dit is, op het eerste gezicht, een heel praktisch en pragmatisch programma. De conclusie lijkt nu voor de hand te liggen: de geschiedtheorie sluit zich aan bij het psy-

chologistisch narrativisme tegenover het 'autonomisme' van Ankersmit en de zijnen. Zo eenvoudig liggen de zaken echter niet.

Ook de psychologïstisch narrativisten houden zich net als de 'autonomen' in feite bezig met de (legitimerende) vraag: wat is de meest geldige narratio? Dat is niet het probleem waarvoor de geschiedtheoreticus zich interesseert. Hij stelt de pragmatïsche vraag: hoe kan de communicatie zo optimaal mogelijk gerealiseerd worden? Voor de beantwoording van deze vraag dienen de geschiedtheoretici te rade te gaan bij zowel het autonome als het psychologïstisch narrativisme. Van het eerste leren zij dat er verschillende vormen van logica in de narratio te vinden zijn en hoe die eruit zien. (bijvoorbeeld een verhalende of een deductieve - CLM - logica) Van het tweede leren zij de op communicatie gerichte instrumentele benadering van de narratio te onderzoeken. Zowel het autonome als het instrumentele onderzoek is van belang, omdat de geschiedtheorie antwoord moet geven op de zeer praktische vraag, welke logica in welke communicatieve situatie te prefereren valt. Onderzoek naar het antwoord op deze vraag heeft tot nog toe alleen op het terrein van het geschiedenisonderwijs plaats gevonden. Daarom zal ik in het hierna volgende het communicatieve aspect van de geschiedtheorie adstrueren door te refereren aan twee didactische discussies.

De eerste vond plaats in het begin van de jaren zeventig rondom het Ledo-project. In dat project werd het vak geschiedenis volledig ondergeschikt gemaakt aan leerpsychologische en onderwijskundige behoeften; na een vluchtig en beperkt onderzoek van de communicatieve situatie kwam men tot de conclusie dat het vak geschiedenis kon verdwijnen en opgaan in een vak wereldoriëntatie. Hier werden de autonome aspecten van de narratio volledig ondergeschikt gemaakt aan de instrumentele.

In de tweede discussie gebeurde het omgekeerde. Ik doel hier op de nog vrij recente polemiek in het blad van de Vereniging van Geschiedenisleraren, *Kleio*, over de vraag of er een meer narrativistische of een meer maatschappij-historische aanpak in het geschiedenisonderwijs moet komen. (46) Ankersmit en Van der Dussen hebben zich hierbij niet onbetuigd gelaten. In hun bijdragen hebben zij bezorgdheid geuit over het teloor gaan van de identiteit van het vak geschiedenis in het onderwijs. Met name Ankersmit accentueerde daarbij het belang van het geschiedverhaal. Hij stipuleerde dat een narrativistische aanpak van het geschiedenisonderwijs een wapen kan zijn tegen dogmatisering en ideologisering. Het vak geschiedenis kan zo een eigen bijdrage leveren aan het hedendaagse onderwijs. (47) De discussie tussen voor- en tegenstanders van het narrativisme in het onderwijs woedt sindsdien nog steeds voort in de kolommen van het blad. (48) Uitgangspunt van Ankersmit was dat de geschiedfilosofie het recht heeft om uit te leggen wat wel en niet zinvol is in het geschiedenisonderwijs. (49) Dit standpunt steunt op de gedachte dat de geschiedfilosoof de identiteit van het vak 'bepaalt' en ten gevolge daarvan een uitspraak kan doen over de wijze waarop dat vak onderwezen moet worden. Een dergelijke - uiteindelijk toch normatieve en zelfs ideologiserende - benadering van het geschiedenisonderwijs is in strijd met het pragmatisme van de geschiedtheorie.

De geschiedtheorie gaat ervan uit dat er een existentiële behoefte is aan historische informatie en dat daar in het onderwijs aan tegemoet gekomen moet worden. Op welke wijze dat dient te gebeuren is een aangelegenheid van het onderwijs en niet van een of andere geschiedwetenschappelijke instantie, noch van de empirische geschiedwetenschap, noch van de geschiedfilosofie, noch van de geschiedtheorie. Wel bezit met name de laatste een

dienstverlenende functie ten opzichte van dat onderwijs. In tegenstelling tot de geschiedfilosofische taak, zoals Ankersmit en de zijnen die opvatten, wil de geschiedtheorie niet een bepaalde aanpak of benadering in het geschiedenisonderwijs verdedigen, maar beoogt zij alleen te laten zien wat de historiografische winkel te koop heeft. Zij maakt duidelijk welke produkten het beste in bepaalde onderwijsbehoeften kunnen voorzien en welke daartoe ongeschikt zijn. Dit betekent in de praktijk dat de geschiedtheoreticus naast kennis van de historiografie ook op de hoogte moet zijn van de communicatieve mogelijkheden ervan. Zelfs oriëntatie in het onderwijs met betrekking tot de aldaar levende noden en behoeften is noodzakelijk. Alleen op deze manier kunnen historiografisch aanbod en maatschappelijke vraag op elkaar afgestemd worden.

Ankersmits pleidooi voor narrativistisch geschiedenisonderwijs gaat alleen uit van een specifieke identiteit van de geschiedwetenschap en wil deze introduceren in het onderwijs zonder dat hij de onderwijsbehoeften voldoende onderzocht heeft. Dit kan tot niets anders leiden dan een herleving van het oude *Bildungsideal*, waarbij de geschiedwetenschap bepaalde wat van belang was in het geschiedenisonderwijs. Het enige verschil met dit negentiende eeuwse ideaal is dat nu niet de historici zelf, maar de geschiedfilosofen gaan bepalen wat er in de geschiedenis zou moeten gebeuren. (50)

Wat hier gezegd wordt over de relatie tussen (narratieve) analytische geschiedfilosofie en het voortgezet onderwijs geldt *mutatis mutandis* ook voor de communicatieproblemen tussen geschiedwetenschap en andere maatschappelijke instanties. Nu in het kader van de tweefasestructuur niet alleen in Rotterdam, maar ook aan andere universiteiten beroepsgerichte varianten in de academische opleiding voor historici verschenen zijn, wordt de vraag naar geschiedtheoretische bezinning in deze steeds urgenter. Toekomstige historici zijn daarbij meer gebaat bij een introductie in een breed opgezette geschiedenisopleiding, waarbij naast de traditionele hermeneutische en narratieve aspecten ook de problematiserende, systeem-theoretische en kwantificerende methoden aan bod komen. De geschiedtheorie lijkt meer aandacht voor laatstgenoemde facetten te hebben dan de geschiedfilosofie. Soms ontkomt men niet aan de indruk, dat daar nieuwe zakken met wat verschaalde wijn gevuld worden.

De hedendaagse analytische geschiedfilosofie verwaarloost de methodologische aspecten van de geschiedwetenschap, beschouwt de historiografie vanuit de identiteit- en legitimatieoptiek, en hanteert een normatieve, weinig vernieuwende benadering van het communicatieprobleem. Is het daarom niet begrijpelijk dat de historicus *grosso modo* weinig interesse voor de geschiedfilosofie toont? De geschiedfilosofie heeft zichzelf op een eiland gema-noeuvreed zonder bruggen te slaan naar de vaste wal van de empirische wetenschap en de maatschappij. Hopelijk kan een hernieuwd concept van theoretische geschiedenis als verbindingspon-ton dienst doen tussen filosofie enerzijds en wetenschap en samenleving anderzijds.

Het is de lezer hopelijk wel duidelijk geworden dat met deze kritiek op de geschiedfilosofie niet gezegd wil zijn, dat zij overbodig is. Integendeel, de geschiedtheoreticus zal het niet zonder de daar gegenereerde inzichten kunnen stellen. Zij zal die echter op hun wetenschappelijk-methodische en maatschappelijke bruikbaarheid moeten toetsen of althans de gebruiker daartoe de mogelijkheid moeten bieden.

NOTEN

- 1 F.R. Ankersmit, e.a., *Groniek* 89/90 (1984): 'Taal en geschiedenis'. Voor Van der Dussens aanval op Romein zie: W.J. Van der Dussen, 'Geschiedenis en filosofie', 103-117: vooral 110-113. (bij de hierna volgende noten zullen verwijzingen naar 'Taal en geschiedenis' afgekort worden als T&G).
- 2 F.R. Ankersmit (pro) en A.A. van den Braembussche (contra), 'Stelling: De huidige geschiedfilosofie onderschat de rol van de taal bij de vorming van ons inzicht in het verleden' in: T&G, 10-30: zie vooral 10-18.
- 3 *Ibidem*, 13,15.
- 4 *Ibidem*, 28.
- 5 *Ibidem*, 15.
- 6 *Ibidem*, 12,15,17.
- 7 *Ibidem*, 114,129.
- 8 *Ibidem*, 122.
- 9 *Ibidem*, 26.
- 10 *Ibidem*, 17.
- 11 *Ibidem*, 15.
- 12 C.A. Offringa, 'Geschiedfilosofie, theorie en historiografie'. in: *Ibidem*, 118-128. In de inhoudsopgave wordt gesuggereerd dat Van der Dussen de historiografie van onmisbare waarde zou achten voor de geschiedfilosofie en dat Offringa daartegen zou zijn. De pro's en contra's moeten echter omgekeerd worden. Zie ook 102.
- 13 *Ibidem*, 124.
- 14 Offringa is trouwens niet altijd consequent: de methodologie rekent hij tot de geschiedfilosofie (122), maar typisch methodologische zaken als de vraagstukken van correspondentie en coherentie van beweringen (125) schuift hij toch weer naar de historicus, al is het de filosoferende historicus.
- 15 Ik versta in deze onder passieve kennis het kunnen volgen van de geschiedfilosofische discussie zonder de noodzaak er creatief aan deel te nemen.
- 16 T&G, 108.
- 17 J. Romein, 'Theoretische geschiedenis' in: *Historische lijnen en patronen* (Amsterdam, 1971).
- 18 *Ibidem*, 247.
- 19 T&G, 110.
- 20 *Ibidem*.
- 21 *Ibidem*, 123.
- 22 Romein, 'Theoretische geschiedenis', 253; T&G, 111.
- 23 Romein, 'Theoretische geschiedenis', 262-263.
- 24 Romein grenst zijn theoretische geschiedenis af tegen (1) de oude theoretische geschiedenis waaronder hij de evolutionistische speculaties van Turgot, Condorcet, Comte, etc. verstaat; (2) de geschiedfilosofie in zijn speculatieve gedaante. (3) de historische techniek. (4) de 'gewone' geschiedwetenschap; 'theoretische geschiedenis', 251-256. Het onderscheid tussen (1) en (2) is mijns inziens, theoretisch gezien, vaag. Nummer (3) hoort gedeeltelijk tot (4) en tot de methodologie.
- 25 *Ibidem*, 256.
- 26 T&G, 27-28. Zie ook F.R. Ankersmit, *Narrative logic. A semantic analysis of the historian's language* (Meppel, 1981) 58.
- 27 Ik ben me ervan bewust de uitdrukking *context of discovery* wat ruimer te interpreteren dan Reichenbach en Ankersmit doen.

- Bij hen gaat het vooral om onderzoek naar de geschiedenis van nieuwe wetenschappelijke inzichten. Mij gaat het om allerlei facetten van historiografisch onderzoek, zoals ik in het hierna volgende nog verder uiteen zal zetten. T&G, 25.
- 28 *Ibidem*, 124.
  - 29 Zie H. Schmal, ed. *Patterns of European urbanization since 1500* (Londen, 1981) 287.
  - 30 A.A. van den Braembussche, 'Historische verklaringen en comparatieve methode' in: T&G, 47-75: zie vooral 58-62.
  - 31 G. Burrell en G. Morgan, *Sociological paradigms and organisational analysis. Elements of the sociology of corporate life* (Londen, 1979).
  - 32 G. Iggers, *New directions in European historiography* (Middleton, 1975). Vergeleken met het werk van Iggers is de aanpak van Burrell/Morgan veel systematischer, al is ook bij hen een ander voor verbetering vatbaar. De winst van Burrell/Morgan ten opzichte van Iggers is dat zij het marxistische paradigma in tweeën splitsen, waardoor de ambivalenties, waarin Iggers verstrikt raakt bij de behandeling van de marxistische historiografie, verdwijnt.
  - 33 T&G, 26.
  - 34 De uiteindelijke vraag van de pragmatische geschiedfilosofie is voor Van der Braembussche van normatieve aard. Zij heeft namelijk betrekking op de kwestie in hoeverre bepaalde vormen van historiografie verwijzen naar een verdere groei van historische kennis. *Ibidem*, 70; zie ook 16-17.
  - 35 *Ibidem*, 51.
  - 36 *Ibidem*, 27.
  - 37 *Ibidem*, 47.
  - 38 Ankersmit heeft hierop gewezen. *Ibidem*, 27-28; zie ook 16-17.
  - 39 In veel gevallen is in deze tekst de term geschiedfilosofie voorzien van haakjes rondom 'geschied'. Dat is om aan te geven dat niet alleen de analytische geschiedfilosofie, maar de hele wetenschapsfilosofie voor de historiografie van belang is als de legitimatievraag aan de orde wordt gesteld.
  - 40 T&G, 15.
  - 41 Romein, 'Theoretische geschiedenis', 256-262.
  - 42 *Ibidem*, 267-270.
  - 43 De term psychologisch narrativisme is ontleend aan F.R. Ankersmit, 'het narratieve element in de geschiedschrijving' in: *Tijdschrift voor geschiedenis* XCI, 2 (1978) 189 e.v. Zie verder: W.B. Gallie, *Philosophy and the historical understanding* (New York, 1968); A.R. Louch, 'History as narrative' in: *History and theory* VIII (1969) 54-70.
  - 44 P. Ricoeur, *Temps et récit I* (Parijs, 1983) 109-136.
  - 45 Ankersmit, 'Het narratieve element', 192-193.
  - 46 Zie de *Kleio*-nummers 'Het vak ter discussie' (oktober 1982, oktober 1983).
  - 47 F.R. Ankersmit, 'Over geschiedenisonderwijs en historische begrippen' in: *Kleio* XXIII (1982) 13-14.
  - 48 Zie de discussie rond het Loga-model: F. Dijkstra, 'Het Loga-model' in: *Kleio* XXV (1984); H.S.J. Jansen, 'Het Noga-model' in: *Kleio* XXVI (1985); F. Dijkstra, 'Sisyphus of Archimedes' in: *ibidem*.
  - 49 Ankersmit, 'Geschiedenisonderwijs', 11.
  - 50 F.R. Ankersmit, 'Nogmaals over geschiedenisonderwijs en historische interpretatie' in: *Kleio* XXIV (1983) 27.